

sluta upp i sockenbudsprocessionerna. Samtidigt fick prästerna genom sockenbuden en ingående kännedom om hur människor av olika stånd, i städer och glesbygd, levde och hade det.

Även om syftet med sockenbudet var att bistå den sjuke och/eller döende, så var det Kristi närvaro i den invigda hostian som gav sockenbudet dess sakrala karaktär. När efter reformationen invigda hostior inte längre medfördes i ciboriet utan konsekrationen skedde först i den sjukas bostad miste sockenbudsprocessionen sin folkliga attraktionskraft och blev endast en transport av bröd och vin.

Fallberg Sundmark tolkar de enskilda sederna utifrån mässliturgin (se t.ex. s.125). Man kan dock ifrågasätta om inte vissa enskilda bruk har äldre ursprung och annan funktion. Det gäller bl.a. ringningen med handklockor vid begravningsprocessioner, som redan är dokumenterad på Bayeux-tapeten (jfr Bringéus, *Klockringnings-seden i Sverige*, 1958, s. 250 f.). Hon tycks inte heller motsätta sig detta (s.110). Ännu i antikvitetsrannsakingarna från Dalby socken i Värmland 1683 uppges att där funnits ”små klockor som de burit för lik och ringt med” (Rannsakingar efter antikviteter II, 1969:196).

Medan den praktiska teologin tidigare var starkt fixerad vid de källor lagstiftningen och de liturgiska böckerna utgör har Fallberg Sundmark baserat sin framställning på ett betydligt bredare källmaterial, som även omfattar exempelsamlingar och bilder som ger viktig tilläggsinformation om rådande praxis. Genom att på gammaldags vis redovisa källmaterialet i fotnoter har hon befriat texten från den tyngande, lärda akribin och gjort den lättläst. Medan man tidigare ägnade stor uppmärksamhet åt den kontinentala bakgrunden till enskilda bruk och deras utveckling ger sig Fallberg Sundmark rakt in i rådande svensk praxis. Eventuella förändringar av denna blottas knappast av källmaterialet, utan inträder först genom reformationen. Den medeltida traditionen var emellertid starkt befast och förändringarna skedde inte lika snabbt som besluten härom. Ett bra exempel är bruket att sätta ett ljus i den döendes eller dödes händer, en tradition som ännu Hyllén-Cavallius omnämner från 1800-talets Småland (Bringéus, *Den kyrkliga seden*, 2005:151).

Ett avsnitt som i särskilt hög grad förmedlar ny kunskap gäller den sista smörjelsen. Uttrycket används som bekant allttjämt i skiftande sammanhang, men utan att man reflekterar över den faktiska bakgrunden som Fallberg Sundmark ingående beskriver. Det torde vara helt unikt att t.o.m. en kemisk analys av resterna i ett oljekar

får belysa vilken slags olja som kom till användning, liksom under vilken period under 1500-talet som den kommit till användning.

Medan bilder tidigare vanligen endast användes som illustrationer utnyttjas de av Fallberg Sundmark som analysmaterial. Även om bildmaterialet är av begränsad omfattning utvinner hon nästan genom hela avhandlingen kunskap genom bilderna. Dessa är av högsta kvalitet och i färg. De flesta bilderna som visar aktörer vid sockenbudet är dock hämtade från kontinentala källor, vars kontext inte framgår.

Fallberg Sundmark visar en ingående förtrogenhet med sin uppgift både genom detaljanalys och generella resonemang. Där källmaterialet tiger, t.ex. ifråga om sakliga omständigheter, använder hon inte sällan ordet ”rimligen”. Likväl är hon mycket akksam mot spekulativa resonemang och förankrar i största möjliga utsträckning sin framställning i källmaterialet.

I sin välskrivna och perspektivrika avhandling visar Stina Fallberg Sundmark på ett mycket klargörande sätt hur kyrkans liturgi inte enbart hade sin plats innanför kyrkomurarna utan sträckte sig ut i byarna och in i hemmen till den sjukas och döendes kammare.

Nils-Arvid Bringéus, Lund

Bo Larsson: *De glömda verkstäderna. En studie av två familjeföretag på den uppländska landsbygden ca 1930–2000*. Upplands Fornminnesförenings tidskrift 55, Uppsala 2008. 280 s., ill. English summary. ISBN 978-91-85618-99-6.

Bo Larssons avhandling i ekonomisk historia, *De glömda verkstäderna. En studie av två familjeföretag på den uppländska landsbygden ca 1930–2000*, har sin upprinnelse i en dokumentation som genomfördes av Upplandsmuseet i början 2000-talet. Då kartlades femton verkstadsföretag belägna på landsbygden i Uppsala län. De gemensamma dragen för dessa företag var att de var små, vilket innebar att de hade mellan en och fem personer sysselsatta samt att de hade en likartad produktion, som till stor del var inriktad på jordbruksnäringen. Deras tillverkning kan i stora drag delas in i fyra huvudområden: service och underhåll till traktens jordbrukare, byggnadssmide, rollen av underleverantör åt större industrier samt egen fabrikation av jordbruksredskap och jordbruksmaskiner. De flesta av dessa små verkstäder grundades på 1930- eller 40-talen och lades

ned eller ändrade produktionsinriktning under 70- och 80-talen.

Bo Larsson vill med sin avhandling belysa dessa mindre verkstäder och deras verksamhet, eftersom de hittills intagit en undanskymd plats i forskningen. Sådantillvida påminner hans ansats om en etnologisk räddningsaktion. Larsson riktar sökarljuset mot två av dessa museidokumenterade verkstäder, *Teda fläkt och smide* och *Vånsjöbro svets och smide*, vars verksamheter han ingående studerar. Syftet är att analysera de två verkstäderna med hänsyn tagen till företagsform, omgivning och drivkraft. Huvudmaterialet består av intervjuer, men också av fotografier, räkenskaper, dagstidningar, församlingsböcker och andra handlingar har kommit till användning.

Avhandlingen består av femton kapitel uppdelade i fem avsnitt: Utgångspunkter, Produktionen, Samspelet verkstad–hushåll, Omgivningen och Avslutande diskussion. De första tre kapitlen utgör avhandlingens inledning och där presenteras bl.a. syfte, avgränsningar, teoretiska utgångspunkter, metod och källmaterial. I det följande tar jag upp några aspekter som är särskilt relevanta för etnologiskt vidkommande.

När det gäller teoretiska utgångspunkter och begrepp visar sig folkloristen Henry Glassies resonemang om kontextsamlade som metod ha varit en viktig inspirationskälla för Larsson. Utgångspunkten i Glassies diskussion är att ett isolerat föremål i sig självt saknar mening och att det krävs ett sammanhang för att locka fram dess betydelse. Därför identifierar Glassie tre överordnade kontextklasser, där föremålet i fråga kan placeras och avlockas betydelse. Kontextklasserna Kreativitet, Kommunikation och Konsumtion avspeglar eller återberättar föremålets livslopp. Vidare används Ferdinand Tönnies begreppspår *Gemeinschaft* och *Gesellschaft*, då främst i Johan Asplunds ”version”, eller utläggning av dem. Ytterligare en inspirationskälla är Miriam Glucksmans begrepp *Total Social Organisation of Labour* (TSOL).

Avsikten med Larssons användning av begreppsparet *Gemeinschaft* och *Gesellschaft* är inte att placera de studerade verkstäderna i någon av dessa idealtypiska livsformer. Han betraktar snarast begreppen som yterpunkter på en skala. Ju längre till vänster på skalan man går, desto mer *gemeinschaftsliknande* är tillståndet, ju längre till höger, desto mer *gesellschaftsliknande*. Det är också en diskussion kring drivkrafter och dynamiska processer som intresserar honom, inte statiska tillstånd. Inte helt överraskande kan han konstatera

att *gemeinschafts*tillståndet dominerade när det gäller verkstädernas funktionssätt, men att det inte var fråga om en oföränderlig tillhörighet. Inbrytningar i *Gesellschaft* skedde på vissa områden, vilket hängde samman med samhällsutvecklingen och jordbrukets förändrade villkor. Att jordbrukets strukturella förändring under 1900-talets senare hälft påverkade företagen och deras produktion är närmast en självklarhet och Larsson konstaterar att utvecklingen vid någon tidpunkt tycks ”springa om” verkstäderna och deras huvudprodukter. För *Tedas* del var huvudprodukten en spannmålsfläkt (Tedafläkten) och för *Vånsjöbro*s del den s.k. Enasladden, ett jordbruksredskap väl lämpat för Mälardalens tunga jordar.

Det faktum att det ändå fanns en viss rörlighet mellan *Gemeinschaft* och *Gesellschaft* kan, enligt Larsson, tolkas på två sätt. Antingen lyckades inte verkstäderna och de människor som var knutna till dem med en total inbrytning i *gesellschafts*livsformen, där vinst och ekonomi står i centrum, eller också ville de inte. Idén om vinstmaximering skulle i så fall inte vara applicerbar på småföretag, där andra mål än enbart vinsten är viktiga. Larsson hävdar att mycket talar för att denna andra tolkning är relevant i fallet *Teda fläkt och smide* och *Vånsjöbro svets och smide*. Jag är benägen att instämma. Mycken forskning, inte minst etnologisk, visar att människors livsformer är komplexa och att inte blott och bart ekonomisk vinning, hög konsumtion och stark individcentrering är viktiga faktorer för människor i det senmoderna samhället. Här blir det av yttersta vikt att observera människors livssammanhang och vilka påverkansfaktorer som finns i närmiljön. Då blir det uppenbart att *Gemeinschaft* ännu inte helt har slagits ut av *Gesellschaft*.

Ett sätt att nå denna insikt är att arbeta med kvalitativa metoder och material, vilket Larsson till stor del gör. Han visar sig vara en god och lyhörd fältarbetare, som skapat en god relation till sina informanter genom upprepade besök och många samtal och intervjuer. Men som bekant kan det vara nog så problematiskt att som forskare pendla mellan närhet och distans när det insamlade fältarbetsmaterialet skall bearbetas, analyseras och bli text. När det gäller diskussionen av den kvalitativa metoden skulle jag, som etnolog, ha önskat mig vissa fördjupningar. Visserligen nämns välrenommerade forskare som Steinar Kvale, men det finns även andra forskare som diskuterat kvalitativa metoder och material och som kunde ha förtjänat närmare uppmärksamhet. Så kunde t.ex. resonemangen om minnesmaterial och

fulfilment (tendensen att i minnets backspegel förgylla det förflutna) med fördel ha fördjupats, liksom diskussionen om reflexivitet och den egna forskarrollen.

Alla informanter (med ett undantag) framträder i denna avhandling under sina rätta namn. Jag håller med om att det hade varit näst intill omöjligt att namnge verkstäderna, men att anonymisera informanterna. Genom att anonymisera dem kunde forskaren dessutom i värsta fall ha ”fråntagit” dem deras berättelser, vilket han också påpekar. Det är förvisso sant, ändå är det naturligtvis inte oproblematiskt att låta sagesmännen och -kvinnorna framträda ”omaskerade”.

En viktig fråga gäller huruvida det är en lätt idylliserande bild som målas upp av livet och verksamheten i de två verkstäderna. Maktperspektivet intar knappast någon framskjuten plats i avhandlingen, även om några konflikter kortfattat berörs. Kanske har detta i viss mån att göra med att avhandlingsarbetet tog sitt avstamp i en museidokumentation, där frågor om makt och positioner måhända inte var det mest centrala. Det hade emellertid varit värdefullt om dessa frågor diskuterats mer för att belysa den sociala dynamiken i och kring verkstäderna.

Vidare saknas ett mer profilerat genusperspektiv. Då en stor del av avhandlingen kretsar kring familjens, och då inte minst kvinnornas, betydelse för produktionen och hushållet, hade det varit på sin plats att problematisera genusrelationer och könsroller. Iréne Flygares avhandling från 1999 är det verk som författaren i huvudsak hänvisar till i detta sammanhang, vilket är utmärkt, men det finns också annan relevant litteratur på området, som Liv Emma Thorsens avhandling och Pia Götebo Johannessons. De handlar om kvinnors liv och arbete i agrar miljö och kunde ha varit användbara bollplank för avhandlingsförfattaren.

Illustrationerna, som utgörs av fotografier från olika epoker i verkstädernas historia, spelar en viktig roll i avhandlingen. Larsson har valt att inleda varje större avsnitt med ett antal bilder, som numrerats men saknar bildtext. Bildtexterna finner man i en separat bildförteckning långt bak i boken. Tanken tycks vara att bilderna vid ett första möte skall tala för sig själva utan att belastas med tyngande texter. Detta kan man som läsare uppfatta på olika sätt. Självt hade jag gärna sett att de förklarande texterna funnits i anslutning till bilderna, men det visuella genomslaget blir måhända större på detta sätt.

Språket är för övrigt en glädjekälla. Larsson är en god stilist, som uttrycker sig klart och lättfattligt. De

språkliga felen, liksom korrekturfelen, är få. Detta gör att avhandlingen är lättläst och kan läsas av såväl akademiska kolleger som andra intresserade. Man fastnar inte i krångliga formuleringar eller krystade neologismer.

Avslutningsvis skall sägas att Bo Larsson skrivit en intressant och läsvärd avhandling, som lyfter fram en yrkesverksamhet och en livsform som varit föga belysta i forskningssammanhang tidigare. Studien visar att kvalitativa metoder och material med fördel kan användas inom ett ämne som ekonomisk historia och här har avhandlingen också en av sina stora kvaliteter. Genom Larssons lyhördhet som fältarbetare kommer vi nära de människor som verkade inom ramen för verkstäderna och deras syn på arbete och levnadsförhållanden. Även om genusperspektivet kunde varit tydligare, har ändå kvinnornas – och i viss mån barnens – roll i sammanhanget lyfts fram. Att avhandlingen tillkommit i samband med en museidokumentation gör den dubbel användbar: den tillför både universitets- och museivärlden ett viktigt vetenskapligt bidrag.

Birgitta Meurling, Uppsala

Agneta Thornberg Knutsson: *Byggnadsminnen – principer och praktik. Den offentliga kulturmiljövårdens byggnadsminnesverksamhet. Beskrivning och utvärdering.* Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborg 2007. 305 s. ISBN 978-91-7346-592-2.

Byggda och anlagda miljöer utgör materialiserad historia. De är källor till kunskap om en epoks kulturhistoria, och därför är de fiskala system som är avsedda att garantera kulturhistoriska miljöers fortlevnad viktiga att studera och problematisera. De juridiska ramverken som omger kulturhistoriska objekt, och tillämpningen av lagar och förordningar, säger något om ett samhälles syn på sin historia, och därmed på sina medborgare. Den fysiska miljöns utformning och utveckling kan vidare beskrivas som en kulturfråga som alla människor berörs av, oavsett aktivt intresse, eftersom alla rör sig i byggda och anlagda miljöer. En liten del av de omgivande miljöerna har inlemmats i det offentligt utvalda kulturarvet med skydd mot förvanskning genom byggnadsminnesförklaring. Den byggnadsminnesförklarande verksamheten bedrivs vid landets länsstyrelser, med Riksantikvarieämbetet (RAÄ) som aktör i vissa frågor. Byggnadsminnen regleras i Kulturminneslagen, som har sina rötter i 1600-talet och som i sin senaste version tillkom 1989.